

به مناسبت ایام ذی‌الحجه و موسم حج
چند سفرنامه از زیارت خانه خدا را دوره می‌کنیم

طواف با کلمات

یونس فردوس

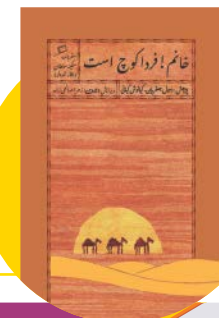
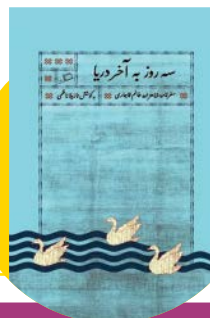
روزنامه‌نگار

هیچ‌کس سال قبل در همین روزها فکرش را نمی‌کرد که امسال خانه حق خلوت باشد و کرونا کاری کرده باشد که نتوان به زیارت رفت و حج گذاشت. یعنی امسال از آن سال‌هایی است که مستطیع نبودن هم تأثیری در نرفتن ندارد و برای جلوگیری از گسترش شیوع ویروس کرونا از ایران کسی به حج اعزام نشده و خانه خدا خلوت‌تر از سال‌های قبل است. زیارتی که مسلمانان از سراسر جهان در آن شرکت می‌کنند و حج به‌جا می‌آورند و اعمال مختلف این مناسک دینی را برگزار می‌کنند. حالا در این روزها که کرونا کاری کرده حتی برای کارهای غیرضروری هم بهتر است از خانه خارج نشویم و مراقبت کنیم تا کمتر آسیب ببینیم، با مرور سفرنامه‌های مختلف حج طبق قاعده «وصف العیش، نصف العیش» می‌توانیم در این سفر معنوی حضور پیدا کنیم و بُعد منزل را کنار بزنیم و لذت دیدار خانه خدا را از پشت پرده لطیف کلمات بجوشیم. سفرنامه‌هایی که از قرون ماضی به دست ما رسیده تا سفرنامه‌هایی که همین سال گذشته نوشته شده و داغ داغند. در این گزارش می‌خواهیم مروری داشته باشیم بر چند سفرنامه حج از زبان راویان مختلف که علاوه بر این‌که راوی یک سفر مهم هستند در زندگی هر مسلمانی یک نقطه عطف به حساب آمده و آن سفر در نوع خود سفری بزرگ و عجیب به‌شمار می‌آید.

از دربار خاقان بن خاقان سلطان صاحبقران

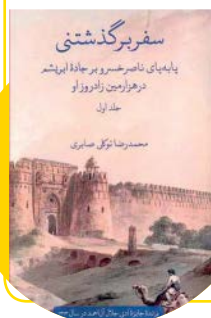
افرادی که در روزگاری قاجار زندگی می‌کردند در نوشتن از حج تلاش‌های بسیاری کردند و امروز سفرنامه‌های بسیاری در دسترس است که حکایت از تشریف افراد وابسته به آنها دارد. رسول جعفریان مجموعه‌ای هشت جلدی از سفرنامه‌های حج روزگار قاجار را گردآوری کرده و در قالب کتاب «پنجاه سفرنامه حج قاجاری» منتشر کرده است. این مجموعه گوشه‌ای از سفرهایی است که در زمان قاجاریان روایت شده است. به عقیده جعفریان دوره قاجار به این خاطر در این مجموعه مورد توجه قرار گرفته که سفرنامه‌های حج مولود این دوره تاریخی هستند و به همین دلیل با حجم بسیار زیادی از آثار در این بازه زمانی مواجه هستیم.

«سه روز به آخر دریا» سفرنامه یکی از بانوان شاهزاده قجری است که از سفرش به عتبات و حج حرف می‌زند و تصویری از سفر زنان در روزگار قاجار را نشان می‌دهد. «چادر کردیم رفتیم تماشا» و «خانم فردا کوچ است» دو عنوان دیگر از مجموعه سفرنامه‌های زنان قاجار است که نشر اطراف آنها را آماده انتشار کرده است. کتاب‌هایی که می‌تواند تصویری از روزگار قاجار و موقعیت زنان را به خواننده نشان دهد. نکته جالب در مورد سفرنامه‌های زنان قاجاری این است که با روایتی کاملاً زنانه روبه‌رو هستیم که نشان می‌دهد زنان در آن روزگار هم به نوشتن و ابزارهای روایی تسلط داشته‌اند.

بازسازی یک سفرنامه پس از ۱۰۰۰ سال

محمدرضا توکلی صابری شاید اسم مطرح و شناخته شده‌ای نباشد ولی او در هزارمین سالگرد تولد ناصر خسرو دست به یک حرکت بزرگ و مهم زد. او در هزارمین سالروز تولد ناصر خسرو قبادیانی مسیری را که وی در سفرش طی کرده را مجدداً پیمود تا روایتی مجدد از آن مسیر ارائه کند. او در مقدمه سفرنامه دو جلدی‌اش می‌نویسد: «اگر به این مناسبت، کسی مسیری را که او پیمود، ببیند در این هزار سال چه تغییراتی حاصل شده است، چه برجای مانده و چه ازبین رفته و چه چیزهای نوین دیگری به جای آنها آمده است و جهان در این هزاره، چه دگرگونی‌هایی پیدا کرده و مردمان چگونه زندگی می‌کنند؟ احتمالاً اثری جاودانه خلق کند. اما آن فرد کسی نیست جز خودش و او پا در سفری هفت ساله می‌گذارد و مسیری که ناصر خسرو طی کرده بود را پشت سر گذاشت و سفرنامه خود با عنوان «سفر برگزشتنی؛ پایه‌های ناصر خسرو بر جاده ابریشم» را نوشت و منتشر کرد. این کتاب به عنوان اثر برگزیده در بخش مستندنگاری جایزه جلال آل‌احمد نیز معرفی شد. او ایرانی ساکن ایالت اوهایو است و برای این سفر به ایران آمد و مسیر ناصر خسرو را طی کرد و مشاهداتش از شهرها و روستا و تغییرات طی یک هزاره را روی کاغذ ثبت کرد. این کتاب نیز در واقع یک سفرنامه حج است که برپایه سفرنامه ناصر خسرو تدوین شده است.

قدیمی‌ها

ناصر خسرو قبادیانی یکی از اولین سفرنامه‌نویسانی است که شرح سفر قبله‌اش را که هفت سال به طول انجامیده در این کتاب بازگو کرده است. سفری که از مرو آغاز می‌شود و زمینه آن نیز رویایی است که ناصر خسرو می‌بیند. توصیفات که ناصر خسرو در کتاب استفاده می‌کند از حد مشاهداتش فراتر نمی‌رود و آن چیزهایی که او دیده یا شنیده را با عباراتی مانند «گویند» یا «گفته‌اند» و ... نقل می‌کند. اومسیری پرپیچ و خم را برای رسیدن به خانه خدا پیش می‌گیرد و یکی از شگفتی‌های این سفرنامه، عبور ناصر خسرو از بیت المقدس است. در مجموع این کتاب یک سفرنامه کهن است و از حیث ادبی نیز اهمیت دارد اما اثری سنگین و دیرپاب نیست و هر خواننده‌ای می‌تواند با اندکی حوصله از آن استفاده کند. این سفر در قرن پنجم هجری انجام شده است.

سفرنامه ابن بطوطه یکی دیگر از آن کتاب‌هایی است که باید آن را از جمله قدیمی‌ترین سفرنامه‌های موجود دانست. ابن بطوطه که یکی از بزرگترین و معروف‌ترین سیاحان جهان محسوب می‌شود مدتی بعد از ناصر خسرو پا به سفر گذاشته و مشاهدات خودش را در کتاب سفرنامه‌اش ثبت و ضبط کرده است. او هم به نیت قبله سفرش را آغاز می‌کند و در سفر بزرگی که پیش می‌گیرد شش مرتبه حج به جا می‌آورد. وی ۲۷ سال (برخی به عدد ۲۹ سال اشاره کرده‌اند) در سفر بوده و محصول مشاهداتش از سراسر گیتی را در این کتاب گردآورده و امروز در دسترس است. ابن بطوطه سفرش را در ابتدای قرن هشتم هجری آغاز کرد.

ابن جبیر یکی دیگر از سفرنامه‌نویسانی است که البته پیش از ابن بطوطه پا در مسیر قبله گذاشت و مشاهداتش را در کتابی با عنوان «الرحله الکنانی» ضبط کرده است. ماجرای سفر او در اواخر قرن ششم هم شباهت زیادی به سفر ناصر خسرو دارد هرچند که ناصر خسرو در عالم رویا دعوت می‌شود ولی ابن جبیر برای مخالفت با حرام الهی پا در مسیر قبله می‌گذارد. او کتاب حاکم شهر بود و چون حاکم او را مجبور به شرابخواری کرد، ابن جبیر از ادامه خدمت پوزش خواست و قصد حج کرد. ابن جبیر ۳۸ سال داشت که به کشتی نشست و عازم حج شد.

معاصران

جلال آل‌احمد و علی شریعتی از معروف‌ترین افرادی هستند که دست به روایت سفرشان زده‌اند اما در اینجا اشاره‌ای به آنها نمی‌کنیم. علیرضا قزوه در «پرستو در قاف» روایتی از سفر حشش را نوشته و در دسترس مخاطبان قرار داده است. این سفرنامه از آنجا که نویسنده‌اش یک شاعر است در جای جای خود ذوق و قریحه شاعرانه نویسنده را در برابر دیدگان خواننده قرار می‌دهد. او در روایتش مناسبات میان ایران و عربستان را بازتاب داده و البته این اتفاقی است که بسیاری از سفرنامه‌نویسان این روزگار دست به آن زده‌اند که آن هم به خاطر روابط این دو کشور و حواشی دیگر است.

«سفر به قبله» نام سفرنامه‌ای از هدایت... بهبودی است. نویسنده‌ای که او را در حوزه مستندنگاری می‌شناسیم و آثار او نظیر «شرح اسم» و «الف لام خمینی» طی سال‌های اخیر بسیار پر سر و صدا بوده است. بهبودی در این کتاب روایتی از مشاهدات خود از حج را برای خواننده بازگو کرده است. بهبودی در «سفر به قبله» تنها به مقوله حج توجه نداشته بلکه مانند آل‌احمد و شریعتی ابعاد دیگری از سرزمین وحی با زاویه دید فردی پس از سال‌های انقلاب را برای خواننده روایت کرده است.